

Přechod mezi preprimárním a primárním vzděláváním – koncepte projektu¹

Svobodová Zuzana, Simonová Jaroslava

Abstrakt: Vzdělání je jedním z důležitých předpokladů plnohodnotného uplatnění ve všech oblastech života. Jestliže má vzdělání tak zásadní vliv na kvalitu života jedinců i společnosti, pak je žádoucí, aby byl k němu zajištěn spravedlivý přístup. Za jeden ze zdrojů nerovného přístupu ke vzdělání je považována svobodná volba školy.

Príspevek predstaví koncepciu výskumného projektu podpořeného Grantovou agenturou UK, který je zaměřen na oblast přechodu z preprimárního do primárního vzdělávacího stupně s ohledem na socioekonomický status rodiny. Cílem projektu je přispět k poznání mechanismů rozhodování o zahájení povinného vzdělávání a prozkoumat způsob nahlížení této sociální reality vybranými relevantními aktéry. Projekt bude zaměřen na proces rozhodování rodičů o zahájení povinné školní docházky či o jejím odložení, při rozhodnutí o zahájení povinné školní docházky pak na proces volby první školy s ohledem na výběr kritérií a jejich vývoj v průběhu procesu.

V rámci výzkumu se zaměříme na získávání dat v terénu prostřednictvím semistrukturovaných hloubkových rozhovorů doplněných o metodu ohniskových skupin. Výběr respondentů budeme strukturovat podle socioekonomického statusu, regionu a podle velikosti místa bydliště. Na závěr bude představen směr, kterým se bude výzkumné šetření nadále ubírat a prezentovány výsledky realizovaných pilotních rozhovorů.

Klíčová slova: volba vzdělávací dráhy, přechod mezi vzdělávacími stupni, volba školy, odklad povinné školní docházky

Abstract: The education is one of the most important prerequisites for achieving the full potential in all spheres of life. The education principally influences the life quality of individuals as well as the society and therefore, it is desirable to ensure the fair access to it. The free choice of the educational career is considered to be one of the sources of inequity in the access to education.

The paper presents the research project concept supported from Charles University Grant Agency that is focused on the field of transition from pre-primary to primary education with regard to the family socioeconomic status. The aim of the project consists in the recognition of the decision making mechanism concerning the beginning of the compulsory education and in the exploration of the way of perception of this social reality from chosen relevant participants. The project will be aimed to the parental decision making process as to the beginning or postponing of the compulsory education and in the case of compulsory education beginning to the process of the first school choice with regard to the choice of criteria and their evolution during the process.

Within the research we will focus to the acquirement of data in the terrain via semi-structured interviews and by the focus group method. The selection of the respondents will be structured

¹ Text je výstupem výskumného projektu GA UK č. 6388/2013 „Přechod mezi preprimárním a primárním vzděláváním – studium faktorů ovlivňujících volbu vzdělávací dráhy“

by their socioeconomic status, region and size of their places of residence. In conclusion we will present the subsequent research direction and the results of the realized pilot interviews.

Keywords: educational track choice, transition between education grades, primary school choice, postponement the beginning of school attendance

1 Úvod

Vzdělání je jedním z důležitých předpokladů plnohodnotného uplatnění v osobním a společenském životě i na trhu práce (např. Veselý a Matějů 2010). Jestliže má vzdělání tak zásadní vliv na kvalitu života jedinců i společnosti, pak je žádoucí, aby byl zajištěn spravedlivý přístup ke vzdělávání. Požadavek rovného přístupu potvrdil školský zákon, který platí od roku 2005. Přesto je podle některých autorů (Matějů a Straková 2006) oblast rovných příležitostí považovaná za zanedbané transformační téma, což mělo pro vzdělávací systém řadu neblahých důsledků. Spravedlivost na úrovni českého vzdělávacího systému dosud není systematicky sledována, proto se o nerovnostech vzdělávacího systému a jejich důsledcích dozvídáme především z výsledků mezinárodních šetření (např. OECD 2007, Katrňák 2006, Straková 2010, Straková, Potužníková a Tomášek 2006).

Za jeden ze zdrojů nerovnosti je považována vnější diferenciací systému. Český vzdělávací systém se vyznačuje vysokou mírou vnější diferenciací. Za diferenciací považujeme stav, kdy jsou děti rozdělovány do různých vzdělávacích proudů. Přestože o míře diferenciací na úrovni sekundárního vzdělávání a jejich důsledcích máme poměrně dost informací (např. Walterová a kol. 2009, Straková 2010, Krejčová 2011), neplatí to pro úroveň primárního vzdělávání. Statisticky je sledován jenom podíl žáků ve speciálním školství, víceletých gymnáziích a ve školách s rozšířenou výukou některých vzdělávacích oborů. Zároveň nejsou k dispozici žádné výzkumné poznatky týkající se rozhodování rodičů o zahájení povinné školní docházky a o výběru školy, ve které budou plnit povinnou školní docházku.

2 Situace v oblasti přechodu do povinného vzdělávání

Rodiče pětiletých dětí procházejí rozhodovacím obdobím zahrnujícím zpravidla nejprve úvahy o tom, zda dítě má zahájit v nejbližším možném termínu povinnou školní docházku, nebo zda je lepší nástup do 1. třídy odložit. Posléze pak následují úvahy o tom, kterou konkrétní školu pro zahájení povinné školní docházky vybrat.

Pro odložení povinné školní docházky se v České republice rozhodne téměř čtvrtina rodičů, konkrétně ve školním roce 2012/13 se pro odklad rozhodlo 21,94 % (statistické výstupy a analýzy 2012), což je cca o 13% více než například v sousedním Slovensku. Ostatní vybrané evropské země² mají procento odkladů ještě nižší, jak demonstruje tabulka 1.

² Evropské země, u kterých se podařilo údaj o odkladu PŠD získat

Tabulka 1

Odklady PŠD ve vybraných evropských zemích

Země	Podíl odkladů (v procentech)	Údaje k dispozici za školní rok
Česká republika	21,9	2012/13
Slovensko	8,6	2012/13
Německo	7,5	2010/11
Belgie vlámská obl.	6,2	2010/11
Belgie celkově	5,2	2010/11
Rakousko	3,6	2011/12
Švýcarsko	2,9	2012/13
Estonsko	2,9	2012/13
Finsko	1,5	2011/12

Zdroje: statistické údaje MŠMT, statistiky jednotlivých zemí, e-mailová korespondence s ministerstvy školství

Při analýze údajů o odkladu povinné školní docházky v uvedených zemích je samozřejmě nutné vzít v úvahu i standardní věk zahajování PŠD v těchto zemích, kdy například v Estonsku a Finsku je její začátek posunut až na věk sedmi let. Nicméně v ostatních uvedených zemích je nastaven začátek PŠD na šest let věku³ stejně jako v České republice a procento odkladů je u těchto zemí výrazně nižší než u nás.

V tuto chvíli nejsou k dispozici výzkumná šetření, která by osvětlila důvod tak vysokého každoročního počtu odkladů PŠD a rovněž není známo, zdali se přístup k tomuto rozhodnutí liší mezi sociálními třídami. Rozhodnutí o odložení či zahájení povinné školní docházky v termínu je založeno pouze na volbě samotných rodičů - vyšetřování školní zralosti pro zahájení první třídy nejsou povinná, hodnocení mateřských škol při přechodu do primárního vzdělávacího stupně rovněž ne. Vystává tedy otázka, zdali je toto rozhodnutí, které musí rodiče dětí v posledním roce před zahájením povinné školní docházky učinit, určitým způsobem sociálně podmíněno a jakým způsobem jednotlivé sociální skupiny přistupují k této problematice. Podobně je k dispozici jenom velmi omezené množství údajů o procesu volby školy na úrovni primárního vzdělávání (např. STEMMARK 2009). Zároveň je zřejmé, že k vnější diferenciaci, která je považována za významný zdroj nerovnosti, dochází již v době zahájení povinné školní docházky – v řadě základních škol je součástí zápisu testování, které má ověřit předpoklady ke studiu. Takový způsob rozdělování dětí do škol pak splňuje kritéria vnější diferenciaci podle schopností. I v případě, že selekce není prováděna na základě testů, praxe naznačuje, že se děti ze sociálně podobných rodinných prostředí koncentrují na určitých školách, které získávají pověst „elitních“ škol (Procházková 2006).

³ Ve Švýcarsku je povinné vzdělávání v předškolním zařízení od čtyř let věku, ale údaj uvedený v tabulce uvádí procento dětí, které zůstávají v předškolním zařízení ve věku vyšším než šest let

3 Výzkumný projekt

Výzkumný projekt „Přechod mezi preprimárním a primárním vzděláváním – studium faktorů ovlivňujících volbu vzdělávací dráhy“ navazuje na projekt GAČR na podporu excelence s názvem *Vztah mezi dovednostmi, školní docházkou a výstupy trhu práce: longitudinální studie (CLOSE – Czech Longitudinal Study in Education)*, jehož realizátorem je tým ze tří institucí (NHÚ, PedF UK Praha a NVF) pod vedením prof. Jana Švejnara. Jedním z dílčích cílů projektu CLoSE je prozkoumat vliv časného rozdělování žáků na formování vědomostí a dovedností. V rámci projektu je zjišťováno, zda studenti se srovnatelnými akademickými schopnostmi dosahují lepších vzdělávacích výsledků na víceletých gymnáziích než na základních školách a jak se projevuje diferenciací systému na úrovni středoškolského vzdělávání (ISCED 3).

Součástí projektu je také kvantitativní výzkum v populaci rodin s dítětem ve věku odpovídajícím nástupu do povinného vzdělávání. Výzkum CLoSE je zaměřený čistě kvantitativně a výzkumný projekt GA UK je proto jeho vhodným doplněním o kvalitativní sběry dat při využití synergie obou výzkumných přístupů.

3.1 Cíl projektu

Cílem projektu je přispět k poznání mechanismů rozhodování o zahájení povinného vzdělávání a volbě školy v českém vzdělávacím systému a prozkoumat způsob nahlížení této sociální reality vybranými relevantními aktéry. Projekt bude zaměřen na dva významné procesy:

- proces rozhodování rodičů o zahájení povinné školní docházky či o jejím odložení, případně o umístění dítěte do přípravného ročníku s ohledem na socioekonomickou situaci rodiny a uvažovanou budoucí školní úspěšnost dítěte;
- při rozhodnutí o zahájení povinné školní docházky pak proces volby první školy s ohledem na výběr kritérií a jejich vývoj v průběhu procesu.

3.2 Způsob řešení projektu

Empirická část

První část se zaměřuje na získávání dat v terénu prostřednictvím semistrukturovaných hloubkových rozhovorů. Dotazováno bude celkem cca 30 respondentů z různých socioekonomických skupin. Výběr je strukturovaný podle socioekonomického statusu, regionu (kromě Prahy proběhne šetření v dalších 3 regionech: Moravskoslezský kraj, Ústecký kraj a Vysočina) a podle velikosti místa bydliště. Tato data jsou doplňována pomocí metody ohniskových skupin.

Vývojová část

Druhá vývojová část projektu se na základě výsledků analýzy získaných dat soustředí na tvorbu podkladů pro realizaci reprezentativního kvantitativního šetření v rámci projektu CLoSE – tj. návrh struktury výběru a položek pro dotazníkové šetření a založení panelu předškoláků pro longitudinální výzkum.

4 Dílčí zjištění

4.1 Metodologie

Výzkumný design

Pro realizaci studie jsme zvolily výzkumný design zakotvené teorie. Zakotvená teorie je kvalitativní pojetí výzkumu, ve kterém systematické techniky a postupy analýzy umožňují badateli vytvářet teorie vycházející z empirického základu (Strauss & Corbinová, 1999, s. 20). Hlavním důvodem pro volbu výzkumného designu zakotvené teorie byla skutečnost, že pro témata odkladů povinné školní docházky a volby primární školy je v české i zahraniční literatuře k dispozici pouze omezené spektrum výzkumných zjištění.

Metody sběru dat

Jako hlavní metody sběru dat dosud sloužily polostrukturované rozhovory a ohniskové skupiny. Sběr dat proběhl ve čtyřech vlnách:

- podzim 2012 – 5 rozhovorů
- zima 2013 – 3 rozhovory
- jaro 2013 – 2 ohniskové skupiny
- léto 2013 – 9 rozhovorů

Charakteristika respondentů

Do výzkumného vzorku byli zařazeni respondenti z různě velkých sídel (od malých obcí po hlavní město), různého vzdělání (od osob s výučním listem až po absolventy vysokých škol) a různého zaměstnaneckého statusu (zaměstnanci, osoby samostatně výdělečně činné i rodiče na rodičovské dovolené).

Zpracování dat

Před zahájením sběru dat byl od respondentů získán souhlas se zpracováním osobních údajů. Následně byla data přepsána dle transkripční konvence A. E. Leix (2006) a anonymizována. V souladu s konceptuálním přístupem zakotvené teorie byla data z každé vlny analyzována a následně byla osnova polostrukturovaných rozhovorů i scénář ohniskových skupin upraven tak, aby reflektoval skutečnosti zjištěné v předchozí fázi šetření.

Analýza dat probíhala v programu MAXQDA 11. Data byla okódována, v současné době probíhá vytváření kategorií a jejich uvádění do vzájemných vztahů.

4.2 Výsledky

V průběhu výzkumu se vynořilo několik zajímavých témat kolem zvažovaných centrálních kategorií, v příspěvku budou podrobněji představena dvě z nich. Analýzy u obou témat stále ještě probíhají, představeny jsou tedy pouze pracovní verze.

Rozhodování o zahájení či odložení povinné školní docházky

Jednou z prvních otázek, které musí rodiče cca pětiletých dětí rozhodnout je, zda-li dítě dají do školy v termínu nebo zahájení povinné školní docházky o rok odloží. V realizovaných

rozhovorech byli rodiče dotazováni, zda-li se touto oblastí zabývali, koho konzultovali, kde hledali pomoc, na základě čeho se rozhodovali a jakou roli hráli názory ostatních zúčastněných⁴ na jejich rozhodovacím procesu.

Na základě prvotních údajů je možné rozdělit rodiče do následujících skupin:

1. Rodiče, kteří o odkladu neuvažují, nepovažují ho za možný a jsou přesvědčeni, že jejich dítě nastoupí v termínu do povinného vzdělávání
2. Rodiče, kteří si nejsou jisti a možnost odkladu připouštějí
3. Rodiče, kteří vidí v odkladu jistou úlevu a možnost získat čas na povinnosti plynoucí z povinné školní docházky
4. Rodiče, kteří nevědí a plně se spoléhají na odborníky

V průběhu rozhovorů vyvstala zajímavá témata, názory a zkušenosti respondentů, která budou následně analyzována a dána do vzájemných souvislostí. Nicméně již nyní je možné poukázat na určité rozporuplné situace, které respondenti v rozhovorech uvádějí a které vedou nakonec k tomu, že je dítěti udělen odklad povinné školní docházky: snadnost získání podkladů pro odklad, nejednotné vedení zápisů do základních škol, nevyhovující spolupráce s mateřskou školou, přeplněnost základních škol nebo důvod, který se pravděpodobně týká více well-being rodiče než dítěte– odklad tzv. „pro jistotu“ (s uvedeným názorem, že dítěti vlastně nic neuteče....).

Etapizace výběru školy

Následně jsme se rodičů ptaly, kdy začali přemýšlet o výběru školy. Prvním poznatkem byla skutečnost, že toto období nedokázali vždy přesně vymezit. Nešlo jenom o to, že by si nepamatovali, kdy konkrétně se začali výběrem školy zabývat. Jejich odpovědi někdy naznačovaly, že výběr školy nemusí pokaždé začínat nějakým konkrétním okamžikem jako proces vědomého zvažování. Rodiče, kteří neabsolvovali v recentní době stěhování do nového místa bydliště, podvědomě sbírají informace o školách v okolí dlouhodobě a pro některé respondenty bylo těžké oddělit, kdy se tento proces stal vědomým výběrem školy. Někteří rodiče se procesem výběru školy vůbec vědomě nezabývali a tuto skutečnost i reflektovali.

Pokud byl proces výběru vnímán jako výsledek vědomého rozhodování, tak nastávala jedna ze dvou variant: rodiče se začali zabývat výběrem školy na začátku školního roku, ve kterém jejich dítě začalo poslední rok předškolní docházky (tedy cca čtyři měsíce před zápisem), nebo dříve (v některých případech i o více než rok). Oproti očekávání jsme se dosud nesetkali s rodiči, kteří by připustili, že výběr školy řešili až v rozmezí maximálně týdnů před termínem zápisu. Je ovšem možné, že takoví rodiče budou identifikováni v některém z dalších rozhovorů.

⁴ Prarodiče, přátelé, učitelé MŠ nebo ZŠ, odborníci a další

Proces výběru školy lze na základě dosud získaných dat rozčlenit na tři základní fáze:

1. Výběr základního souboru škol

Za základní soubor škol považujeme ty školy, do kterých reálné dítě může docházet nebo ho tam rodič či jiný rodinný příslušník může doprovázet či dovážet. Jinými slovy, jde o školy, které „teoreticky přicházejí do úvahy“.

2. Výběr testovaného výběru škol

Zde patří školy, které rodič vyhodnotí jako nejpravděpodobnější kandidáty, o kterých si zjišťuje další informace a které navštíví – ať už při příležitosti dne otevřených dveří, individuálně domluvené návštěvy nebo v den zápisu. Ve srovnání s předchozí fází jde o školy, které „prakticky přicházejí do úvahy“.

3. Výběr školy pro zahájení povinné školní docházky

V poslední fázi pak dochází k výběru konkrétní školy, kterou dítě bude navštěvovat.

4.3 Další plánované aktivity

V průběhu léta 2013 byla pořízená baterie 10 rozhovorů z Ústeckého kraje, které budou v průběhu podzimu analyzovány. V podzimních měsících rovněž proběhnou další rozhovory v Moravskoslezském kraji. Tím bude ukončena první etapa sběru dat. Následně budou data analyzována a vytipovány další kategorie, jejichž dimenze budeme popisovat s pomocí dat získaných v dalších etapách sběru dat. Následně bude vytvořen konceptuální rámec, který bude popisovat vztahy mezi identifikovanými proměnnými a vytvořeny položky do dotazníků pro kvantitativní šetření v rámci projektu CLoSE.

5 Závěr

Cílem příspěvku bylo popsat základní východiska výzkumného projektu, vybrané dílčí výsledky našeho výzkumu a popsat další plánované aktivity. Dosud bylo identifikováno několik zajímavých témat, podrobnému představení výsledků ale bude ještě muset předcházet intenzivní analytická i syntetická práce.

Literatura

KATRŇÁK, Tomáš. Faktory podmiňující vzdělanostní aspirace žáků devátých tříd základních škol v České republice. MATĚJŮ, Petr et al. (Ne)rovné šance na vzdělání: Vzdělanostní nerovnosti v České republice. Praha: Academia, 2006, s. 173-193. ISBN 80-200-1400-4.

KREJČOVÁ, Lenka. 2011. Diferenciace v základním vzdělávání z psychologického hlediska. KASÍKOVÁ, Hana a Jana STRAKOVÁ. Diverzita a diferenciace v základním vzdělávání. Praha: Karolinum, 2011, s. 114-133. ISBN 978-80-246-1911-8.

LEIX, Alicja Ewa. Transkripce audionahrávek v kontextu etickém, metodologickém a technickém. Brno, 2006. Disertační práce. Fakulta sociálních studií, Masarykova univerzita Brno.

- MATĚJŮ, Petr a Jana STRAKOVÁ. 2006. Úvod. MATĚJŮ, Petr et al. (Ne)rovné šance na vzdělání. Vzdělanostní nerovnosti v České republice. Praha: Academia, 2006, s. 7-21. ISBN 80-200-1400-4
- OECD. No More Failures: Ten Steps to Equity in Education. Paris: OECD, 2007. ISBN 9789264032606.
- PROCHÁZKOVÁ, Ivana. 2006. Vzdělávací systém České republiky v mezinárodním srovnání. MATĚJŮ, Petr et al. (Ne)rovné šance na vzdělání: Vzdělanostní nerovnosti v České republice. Praha: Academia, 2006, s. 92-117. ISBN 80-200-1400-4.
- Statistické výstupy a analýzy: Zápisy do 1. ročníků základních škol. 2012. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/file/21983>
- STEMMARK. Sociologický výzkum zaměřený na analýzu struktury postojů a očekávání veřejnosti k oblasti školství, výchovy a vzdělávání, část 2. Postoje rodičů a žáků ke vzdělávání. 2009. [cit. 2012-04-25]. Dostupné z: <http://www.msmt.cz/vzdelavani/skoliskareforma/postoje-a-nazory-verejnosti-skolstvi-a-vzdelavani>
- STRAKOVÁ, Jana, POTUŽNÍKOVÁ, Eva a Vladislav TOMÁŠEK. Vědomosti, dovednosti a postoje českých žáků v mezinárodním srovnání.
- STRAKOVÁ, Jana. Vývoj diferenciací vzdělávacích výsledků na úrovni povinného vzdělávání. MATĚJŮ, Petr et al. Nerovnosti ve vzdělávání. Od měření k řešení. Praha: SLON, 2010, s. 92-108. ISBN 978-80-7419-032-2
- VESELÝ, Arnošt a Petr MATĚJŮ. Vzdělávací systémy a reprodukce vzdělanostních nerovností. MATĚJŮ, Petr et al. Nerovnosti ve vzdělávání. Od měření k řešení. Praha: SLON, 2010, s. 38-90. ISBN 978-80-7419-032-2.
- WALTEROVÁ, Eliška, GREGER, David et al. Přejít žáků ze základní školy na střední školu: pohledy z výzkumů. Brno: Paido, 2009. ISBN 978-80-7315-179-9.

Zuzana Svobodová, Jaroslava Simonová
Ústav výzkumu a rozvoje vzdělávání PedF UK
PedF UK
Myslíkova 7
110 00 Praha 1
e-mail: zuzana.svobodova@pedf.cuni.cz, jaroslava.simonova@pedf.cuni.cz